

Aleksandar Kolka

STRUČNI JEZIK IZ SOCIOLINGVISTIČKE PERSPEKTIVE

UDK 800.866:301

Izvorni znanstveni članak. Primitljen 15. 5. 1984.

U nas se dosta govori o stručnim jezicima. Međutim, teško se oteti dojmu da ova sintagma nema za sve autore isto značenje, što upućuje na zaključak da je terminološki još uvijek otvoreno pitanje. O tome, uostalom, dovoljno govori činjenica da se u upotrebi nalaze i konkurentski termini, kao jezik struke, tehnički jezik, znanstveni jezik, jezik za specifične potrebe i slični.

U lingvistici je već zauzeo svoje mjesto termin registar u značenju varijante određenog jezika koja se razvija ovisno o specifičnostima upotrebe. Stručni jezik se bez teškoća može podvesti pod definiciju registra, te možemo zaključiti da je stručni jezik registar. No, da bismo mogli odgovoriti na pitanje da li je i svaki registar stručni jezik, što bi značilo da su to samo alternativni termini za isti pojam, moramo prvo raspraviti što jest struka i što su specifičnosti jezične upotrebe u struci.

Struka je pojam koji označava grupu istovrsnih i srodnih zanimanja i primjenjuje se u klasifikaciji radnih aktivnosti u društvu. Popisi struka nisu u svim zemljama istovjetni, pa ni u SFR Jugoslaviji, te su prema tome konvencionalni. Unutar struka moguće je identificirati područja rada u kojima je lakše otkrivati specifična obilježja govorne komunikacije. Razmjena stručnih informacija u tim područjima zahtijeva razvoj leksičkog inventara pomoću kojega se mogu izražavati značenja nastala u praksi, iskustvu i spoznajama karakterističnim za aktivnosti u određenom području rada pojedine struke. Posebnosti stručnog jezika uočljive su prvenstveno na leksičkoj razini, dok na sintaktičkoj pokazuju, samo na velikom uzorku, različitost u distribuciji pojedinih struktura u usporedbi s konvencionalnim registrom društvene komunikacije.

Prema tome, možemo postaviti pitanje da li su jezici informatike, medicine, zračnog prometa, strojogradnje, prava, diplomacije, ekonomije, kemijske tehnologije itd., istodobno registri i stručni jezici. U svakom od navedenih područja možemo utvrditi neke specifičnosti upotrebe jezičnih struktura i proizvodnje karakterističnih obrazaca. Stoga je nužno izraditi prikladan kriterij koji bi omogućio klasifikaciju. Ako se složimo da je temelj svakog stručnog jezika stvaranje specifičnog pojmovnog aparata, onda ćemo lako razlučiti registar od stručnog jezika. Dodamo li tome još jedan važan zahtjev, to jest da stručni jezik svoj pojmovni aparat gradi na tekovinama svjetske civilizacije a ne nacionalne kulture, približit ćemo se srži pitanja što je to stručni jezik. Jezici politike, administracije, pojedinih zanata itd., nisu stručni jezici, jer se ne uklapaju u predloženi kriterij. Oni ne razvijaju specifičan pojmovni aparat, pa prema tome ne razvijaju ni poseban jezični instrumentarij kao posljedicu,

nego samo izgrađuju svoj stil koristeći pri tom i elemente iz pojedinih stručnih jezika ako se za to ukaže potreba. Možemo, dakle, ustvrditi da je svaki stručni jezik registar, ali ne i da je svaki registar stručni jezik. Za razliku od nekih drugih autora smatram da valja razlikovati stručni jezik od registra, te da je registar širi, nadređeni pojam. (Uporediti: Cavić, str. 13.)

Svaki je jezik kod, premda svaki kod nije jezik. Analizom pojedinih obilježja inventara jedinica (leksika) i nekih pravila njihove upotrebe, kod bismo mogli razložiti u potkodove. Stručni jezik je potkod proizveden u društvenom odnosu zasnovanom na zajedničkom »skupu identifikacije i očekivanja koje svjesno dijele članovi date zajednice« (Bernstein, str. 60). Bernstein je ovo napisao interpretirajući istraživanja ograničenog koda (njegova terminologija), karakterističnog po relativno visokom stupnju sintaktičke predvidljivosti obavljenog u socijalnim sredinama vojnih jedinica, zatvora, vršnjaka. Bernsteinova je analiza u citiranom djelu primjenljiva i na stručni jezik. No, kako je u ovoj raspravi kod definiran kao popis jedinica (inventar) s ograničenim brojem kombinacija (sintaksa), čime se ograničava broj mogućih izbora i povećava predskazivost u sistemu, što je uvjet efikasne komunikacije, Bernsteinova terminologija nije prikladna pa je nećemo preuzeti. (Vidjeti: Kolka, str. 78—79.) Prema tome jezik je cjelovit sistem, a kod je njegov regulacijski mehanizam, unutar kojega možemo identificirati određeni broj podsistema i odgovarajućih potkodova koji ih reguliraju uključujući i stručne jezike.

Stručnjaci u svojoj profesionalnoj interakciji, a komunikacija je uvijek socijalna interakcija, dijele niz identičnih i sličnih iskustava. Precizna razmjena informacija zahtijeva razvoj takvog potkoda koji omogućava visok stupanj predskazivosti. Taj je potkod uvijek proizveden na temeljima postojećeg izvornog, a često i importiranog popisa odnosno inventara jedinica, te koristi zatečena pravila kombiniranja tih jedinica, dakle sintaksu, no u pravilu u reduciranom opsegu.

Razmjena stručnih informacija, odnosno stručna komunikacija, nedvojbeno je dio ukupne društvene interakcije. Znanost i tehnologija svojina su suvremenih civilizacija, a najistaknutija im je karakteristika — univerzalnost. To je obilježje posljedica činjenice da ljudi koji se bave istim područjem znanosti ili tehnologije stječu opsežan skup identičnih i sličnih iskustava koja izmiču posebnostima pojedinih kultura, pod uvjetom da isključimo jezik. Prema tome, sudionike komunikacije o znanosti i tehnologiji povezuju brojne identifikacije. Najviše ih nalazimo u području prirodnih i tehničkih znanosti, koje nisu ideološki diferencirane, a najmanje kod društvenih znanosti koje se po prirodi svojih izvorišta teže distanciraju od kulture i ne postižu objektivnost egzaktnih nauka. Stoga je u središtu interesa ovog napisa jezik tehnike, tehnologije proizvodnje i egzaktnih znanosti, kojemu bi ponajbolje pristajao naziv tehnički jezik, ali kako u nas nije uhvatio dubljeg korijena nećemo na njemu inzistirati.

Sustručnjaci, ako su pripadnici različitih jezičnih zajednica, moraju naći zajednički jezik ako žele komunicirati, to jest kod koji je potencijalnim sugovornicima poznat u mjeri da njime svaki od njih u ulozi adresanta (govornika ili pisca) može kodirati poruku (sastaviti tekst) odnosno u ulozi adresata (slušaoca ili čitaoca) primljenu poruku dekodirati — razumjeti njezin smisao i sadržaj ili značenje. Do trenutka izbora zajedničkog instrumenta komunikacije, to jest jezika koji je najmanje jednom sudioniku namjeravane komuni-

kacije strani jezik, nalaze se u istom položaju kao i bilo koji pripadnici različitih kultura koji namjeravaju komunicirati. No izborom instrumenta (jezika) i započinjanjem razmjene znanstvenih ili tehničkih informacija dolaze u bitno povoljniji položaj nego sudionici konvencionalne komunikacije, jer upotrebljavaju ljednoznačan inventar jedinica zasnovan na visokom stupnju identifikacija, koji je oslobođen kulturnih sadržaja, dakle, vrijednosnih značenja koja su implicirana, konotacija koje pripadnicima različitih kultura često izmiču. Unutar svakog jezika stvaraju se određene norme jezične upotrebe pojedinog registra, to jest, kako kaže *Fishman* (F., str. 23) općenito prihvaćeni društveni obrasci jezične upotrebe, ponašanja i stava prema jeziku unutar mreža društvenih jezika. Za stručne jezike je bitno to da svoje norme počinju izgrađivati na isti način na različitim jezičnim podlogama u mreži odnosa koja se stvara na temelju zajedničkog intelektualnog i praktičnog interesa u struci, uz nastojanje da se oslobode jezičnih ograničenja nametnutih vlastitom kulturom i postignu ideal univerzalnosti. Ti pokušaji, sa stajališta jezika zajednica koje su u odnosu na one dominirajuće u struci podređene nisu uvijek najsretniji, no to nije tema ove rasprave.

Kada je u nekoj zajednici u svjetskim razmjerima dostignuta visoka razina znanstvenih spoznaja ili razvitka tehnologije, njezin jezik postaje potencijalni instrument komunikacije i za one jezične zajednice koje su zainteresirane za ta dostignuća, osobito ako im nisu dostupna posredstvom trećih jezika. Taj se jezik može pojaviti kao školski predmet u zajednici koja ga uči u funkciji razmjene stručnih informacija. Tako sociolingvistička rasprava mora na kraju dovesti do lingvodidaktičkih pitanja. Prethodno je, međutim, potrebno, radi potpunijeg razumijevanja pogledati genezu suvremenih stručnih jezika koja objašnjava neka njihova značajna obilježja.

Specijalizacija u suvremenom smislu povijesno je nova pojava. Polovicom XIX stoljeća dolazi do značajnih promjena u tehnologiji koje će potaknuti sve veće ubrzavanje masovne proizvodnje potrošnih dobara, nametnuti sve veću podjelu rada i uzrokovati pojavu niza suvremenih profesija koje izrastaju na temeljima prirodnih znanosti. Vrijedno je spomenuti da se riječ »specijalist« u današnjem značenju najranije javlja u prvoj industrijskoj zemlji, 1856. bilježi je Oxford English Dictionary. (Vidjeti: Edwards). Malo više od jednog stoljeća kasnije (1977) ministarstvo rada u Sjedinjenim državama objavilo je popis od 20 000 različitih zanimanja. (Vidjeti: Toffler, str. 50.) Naravno da je ovakav razvoj događaja morao ostaviti dubok trag u popisima leksičkih jedinica, jer za svako prepoznatljivo zanimanje društvo proizvodi naziv, ili ga posuđuje od druge zajednice.

Razvoj tehnologije sve je više uvjetovan napretkom fundamentalnih znanosti i istraživanjima, kao i sve većim mogućnostima razmjene stručnih i znanstvenih informacija. Neprestano se intenzivira komunikacija unutar međunarodnog interesnog kruga stručnjaka i znanstvenika koji se bave istim ili sličnim pitanjima unapređivanja tehnologije i naučnim istraživanjima. Tome valja dodati svakodnevni transfer tehnologije između zemalja svijeta, što također zahtijeva razmjenu brojnih stručnih informacija. A ta je komunikacija moguća samo onda ako su ispunjena tri glavna uvjeta:

1. da su informacije zabilježene (u konvencionalnom obliku: papir, ili nekonvencionalnom: mikrofilm, mikrofiš, magnetska traka, ili u obliku audiovizuelnog materijala: film, videorecorder i sl.);

2. da potencijalni korisnici tih informacija vladaju kodom na kojem su zabilježene (najčešće je to jezik, ali ne mora biti);
3. da raspolazu potrebnim stručnim znanjima koja im omogućavaju razumijevanje odnosno interpretaciju zabilježenog.

Za lingvodidaktiku važna su prva dva uvjeta, dok je treći *conditio sine qua non*.

Pismo je omogućilo znanost, što znači da znanosti nema niti može biti bez pisma. (Vidjeti: Derrida, str. 173.) Obmuto, dakako, ne stoji — pismo ne treba znanost da bi postojalo i funkcioniralo. Pismo samo po sebi predmet je znanosti; njime se bavi gramatologija. To su jednostavno činjenice. Važno je, međutim, da praksa poučavanja i učenja stručnih jezika o njima vodi računa.

Procjenjuje se da sadašnja svjetska produkcija godišnje iznosi oko pet milijuna znanstvenih i stručnih informacija, priopćenja, tehničkih izvještaja, standarda, patenata i sl. na oko 70 jezika. Za uključivanje u intenzivnu svjetsku stručnu i znanstvenu komunikaciju nužno je odabrati najprikladnije jezike. To je problem jezične politike i planiranja, o čemu sam pisao u »Stranim jezicima« br. 1—2/1983. Pojedini nastavnik, kad poučava stručni jezik, suočava se s naoko jednostavnijim problemom izbora adekvatnih tekstova koji će u didaktičkoj funkciji pomoći učenicima odnosno studentima da se osposobe za stručnu komunikaciju. Kako je pretpostavka za ovladavanje stručnim jezikom poznavanje konvencionalnog, nastavnik mora dobro, i teorijski i praktički, znati relevantna obilježja oba ova jezična potkoda. (Kad govorimo o stručnom i konvencionalnom jeziku, ne govorimo o dva jezika, nego u jednom jeziku — kodu, koji čine brojni potkodovi proizvedeni unutar pojedinih društvenih grupa u toku socijalne interakcije vezane uz društvenu podjelu rada.)

Znanost kao takva pokazuje određenu polarizaciju jezične prakse. Društvene nauke upotrebljavaju jezik prožet ideologijom koju zastupaju, pa prema tome lučen u svojim konotativnim elementima, implikativan i po semantičkim obilježjima bliži jeziku literature. I književnost i društvene znanosti nastoje objasniti odnose u društvu, među ljudima, pri čemu je teško, ako ne i nemoguće, osloboditi se vlastitog iskustva oblikovanog unutar posve određenog kulturnog okruženja. Jezik tu funkcionira kao jedan od društvenih kodova pa prema tome sudjeluje u organiziranju i davanju značenja, ne bilo kojem nego posve određenom društvu. Jezik prirodnih znanosti i tehnologije teži ka čistoj eksplicitaciji, semantičkoj jednoznačnosti u kojoj se mnoge riječi pretvaraju u termine kada se upotrebljavaju u stručnoj komunikaciji. To je posljedica toga što prirodne znanosti i tehnologija (ovdje uvijek mislimo na tehnologiju proizvodnje) u središte pažnje uvijek nastoje dovesti referencijalnu funkciju i očuvati je od kontaminacije onih semantičkih obilježja koja su normalna i poželjna u drugim jezičnim potkodovima kao što su polisemija, konotacija i slična. (Vidjeti: Guiraud, str. 6.) Prema tome stručni jezik teži ka kulturnoj neutralnosti i univerzalnosti. Tu univerzalnost možemo opisati kao stvaranje paralelnih nomenklatura, terminoloških popisa, unutar neke ljudske djelatnosti u kojima svakom stručnom nazivu u jednom jeziku odgovaraju, s obzirom na referencijalno značenje, adekvatni nazivi u drugim jezicima, što omogućava potpunu prevodivost. Pod potpunom prevodivošću razumijemo odnos između jezika A i B u kojem se izraz »m« jezika A uvijek prevodi s izrazom »n« jezika B i pri tom uvijek ima identično referencijalno

značenje. Ta potpuna prevodivost je moguća u odsutnosti idiomatičnosti, jer razumijevanje nije uvjetovano poznavanjem druge kulture, nego znanstvenog ili tehničkog područja o kojem se komunicira. Prema tome, u stručnim jezicima, na temelju istovjetnog odnosa korisnika prema znakovima (pragmatika) u raznim jezičnim zajednicama, stvaraju se isti odnosi znakova i označenih stvari (semantika).

Stručni jezik je, dakle, formaliziran u smislu da svaka forma nosi samo jedan sadržaj, te je do krajnosti eksplicitan i monosemičan. U činu komunikacije nužno ga je uvijek tehnički interpretirati, to jest analizirati. Da bismo objasnili termin »tehnički« usporedit ćemo ga s terminima »eksplicitan« i »implicitan«. Učinit ćemo to opisom situacijskog konteksta. Ako osoba X kaže putem telefona osobi Y da dolazi za deset minuta na dogovoreno odredište, onda to u našoj kulturi znači vremenski raspon od deset minuta, ni manje ni više. Značenje je ovdje eksplicitno a interpretacija jednostavna, to jest izraz se podudara sa sadržajem na semantičkoj razini, te je u analizi moguća međusobna zamjena. No, ako osoba X kaže osobi Y da je sačeka u dnevnoj sobi i da će se presvući za sekundu, onda je sugovornicima jasno da izraz implicira vrlo kratko vrijeme, što je relativno i uvjetovano psihološkim očekivanjima. Stvarno vrijeme u ovakvom slučaju odgovara vremenskom rasponu prema subjektivnoj procjeni onoga tko je to izrekao, te izraz »sekunda« ne odgovara sadržaju 'sekunda', nego sadržaju 'relativno kratko vrijeme', što adresat može interpretirati samo na temelju svojih iskustava s adresantom. S eksplicitnim i implicitnim interpretiranjem vremena (mogli smo uzeti i drugačiji primjer — prostor) možemo operirati samo u konvencionalnoj komunikaciji. U stručnoj komunikaciji je vrijeme jedna od osnovnih veličina mehanike, astronomije i fizike. Kada znanstvenici u stručnu komunikaciju unose informaciju o vremenu, onda je moguća jedino tehnička (ili analitička) interpretacija, koja je laicima nerazumljiva. Prirodosnanci i tehničari u stručnu komunikaciju unose objektivno iskustvo, točnije znanje kao sistematizirano i strukturirano iskustvo, čija su temeljna obilježja: mjerljivost i primjenljivost kvantitativne i kvalitativne analize, te nezavisnost od kulturnih vrijednosnih skala.

Trudgill definira sociolingvistiku kao dio lingvistike koji se bavi jezikom kao socijalnim i kulturnim fenomenom. (Vidjeti: T., str. 32.) Stručni jezik je neosporno socijalni fenomen, ali težnja k univerzalnosti i izmicanju kulturnim (vrijednosnim) obilježjima društva svrstavaju ga u (svjetske) civilizacijske fenomene. Time ne izlazi iz okvira interesa sociolingvistike, jer je unatoč svemu raspravljenom u ovom napisu, ugrađen u aktivnosti svake pojedine suvremene zajednice kao integralni a ne izolirani dio njezine kulture. Za nastavnika stručnog jezika nije dovoljno samo solidno poznavanje sistemskih obilježja stručnog jezika kao potkoda određenog jezika nego i njegova funkcioniranja u društvenoj interakciji, jer tek tako može razvijati strategiju poučavanja i poticati potrebne lingvodidaktičke efekte.

LITERATURA

- Bernstein, Basil [Bernstajn, Bazil], *Jezik i društvene klase*, BIGZ, 1979.
 Cavić, Edita, *Sintaksičke osobnosti engleskog jezika u oblasti informatike*, Savremena administracija, Beograd, 1982.

- Derrida, Jacques, *O gramatologiji*, IP Veselin Masleša, Sarajevo, 1976.
- Edwards, E. G.: »INTERDISCIPLINARITY — The relation between objective knowledge, moral purpose and social practices«, *Bulletin of the Inter-University Centre of postgraduate studies (IUC)*, Vol. 1, Hamburg, Dubrovnik, 1983.
- Fishman, Joshua A., *Sociologija jezika*, IGKRO Svjetlost, Sarajevo, 1978.
- Guiraud, Pierre — Giro, Pjer, *Semiologija*, BIGZ, 1975.
- Kolka, Aleksandar, *Uvod u multidisciplinarn pristup nastavi stranih jezika*, NIRO Školske novine, Zagreb, 1983.
- Toffler, Alvin, *The Third Wave*, Bantam International edition, 1981.
- Trudgill, Peter, *Sociolinguistics*, Penguin Books, 1979.

LANGUAGE FOR SPECIAL PURPOSES FROM THE SOCIOLINGUISTIC VIEWPOINT

Summary

The author deals with the problem of languages for special purposes meaning first of all scientific and technical languages. He sets out from the supposition that languages for special purposes are used in communication of experts and scientists — social groups connected by common knowledge and interest and not by cultural background.

This leads to strengthening of mutual influences of technical and scientific languages (respective linguistic subcodes), especially on terminological levels, and the high rate expansion of accurate translatability of specific lexical items, which is not the case with the language produced in a society for cultural interaction.